

АНТУН ГУСТАВ МАТОШ И СРПСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА

Сажетак: У оквиру ширег истраживања под насловом „Антун Густав Матош и српска књижевност“ значајнију пажњу посветили смо оним текстовима које је хрватски писац и критичар, боравећи у Србији крајем 19. и почетком 20. вијека, написао о српској књижевној критици и њеним појединим представницима. Сумирајући резултате и домете, па и стил Матошевих критичких истраживања овог аспекта српске књижевности, обратили смо пажњу на његово виђење српске књижевне критике као цјелине и њених најистакнутијих појединаца тог времена. Српску књижевну критику Матош је видио као жив и динамичан организам, у зачетку својих литерарних и професионалних функција. Врло строг у својим оцјенама и процјенама модерне српске књижевности (нарочито у поређењу с хрватском), Матош је истицао како, за разлику од Хрвата, Срби већ на почетку 20. вијека имају професионалне критичаре.

Кључне речи: Антун Густав Матош, српска књижевна критика, Светозар Марковић, Љубомир Недић, Јован Скерлић, Богдан Поповић, Марко Цар

Ах, да нисам Матош, хтио бих бити др Скерлић!

1. Антун Густав Матош (1873–1914) у историји хрватске и српске књижевности заузима веома истакнуто мјесто, а нарочито у посљедњој деценији XIX и у првој деценији XX вијека игра значајну, чак јединствену улогу у јужнословенском књижевном контексту, улогу која је од њега начинила једног од најважнијих интерлитерарних посредника између хрватске и српске књижевнокултурне средине.² У том временском периоду, боравећи у два наврата у Београду (1894–1897 и 1904–1908), упознаје српску књижевну и културну ситуацију тог карактеристичног времена на прекретници двају стилских епоха, а стиче и веома важне спознаје о историјском развоју и неким важним дијахроним аспектима српске књижевности. Боравећи два пута међу Србима, у главном граду

¹ sasa.smulja@unibl.rs

² Детаљније о Матошевом односу према српској књижевности и култури истражујемо у радовима „Антун Густав Матош и српска књижевност“, *Књижевна историја*, XLII, 142, 2010, 579–596. и „Антун Густав Матош и српска култура“, *Филолог*, II, Бања Лука, 2010, стр. 83–99. У овом раду ћемо с више појединости указати на Матошев однос према српским књижевним критичарима.

књижевних и културних збивања у Србији, Матош је стекао велико искуство, стекао бројне познанике и пријатеље међу српским писцима и испољио свестран интерес за значајне књижевне токове и њихову динамику. У главном граду Србије настале су бројне и исцрпне Матошеве забиљешке о културном, умјетничком и политичком животу ове земље и града који ће у његовом дјелу остати као трајно сјећање и лијепа успомена. И сам Матош, дијете буњевачко-сремског поријекла и загребачког васпитања, у Србији се истински афирмисао на књижевном и културном пољу. „Боравак у Србији, о којему је Матош увијек говорио с највећим заносом, уза све неприлике, сукобе и сиротовања, створио је од провинцијалца човјека широких погледа“ (Франгеш, 1974: 9).

На српску књижевност свог времена Матош је гледао као на раскошну сцену пребогату литерарним индивидуалностима, виталношћу, динамиком и плодном атмосфером која ће изнедрити велика књижевна имена и уродити бројним литерарним плодовима – дјелима модерне књижевне умјетности. У том и таквом односу према српској књижевности Матош је имао своје фаворите, али и оне који се нису идеално уклапали у вриједносни систем његовог књижевно-критичког мишљења. Међу критичарима књижевне и друштвене стварности у Србији уважавао је Светозара Марковића, Љубомира Недића, Богдана Поповића и Марка Цара, написавши о њима значајне радове. Интерпретирали смо их у свјетлу књижевно-критичких, компаративно-историјских, те друштвено-политичких аспеката које смо уочили у овим Матошевим текстовима. Критеријуми према којима је оцјењивао поједине критичаре и писце налазили су се и у самом Матошевом унутрашњем систему вриједности. То је прије свега био однос према умјетности и њеним функцијама, при чему је Матош био изразити ларпурлартиста и модерниста, изразит, такође, у толеранцији према извјесно декадентнијим осјећањима у умјетности. У том односу Матош је видио укупност, сложене односе и квалитете књижевно-критичког дјеловања, односно стваралачког рада.

2. Анализу и интерпретацију Матошевог критичког мишљења о српској књижевности и српској књижевној критици методолошки смо утемељили на чињеници да је Матош о српским писцима и критичарима писао у форми различитих књижевно-критичких жанрова: писао је чланке и есеје у облику приказа, есеја, критика, студија или, пак, различите по својој садржини: памфлете, некрологе итд. Исто тако, полазимо од компаратистичке методолошке премисе о интерлитерарном и интеркултурном посредништву, што се у Матошевом случају не односи само на српску и хрватску књижевност и културу тог времена, него и суштински на његову улогу у ширем, јужнословенском и европском контексту.

2.1. Описујући интелектуалне, културне и умјетничке прилике у Србији, Матош дјелује маниром озбиљног и поузданог посредника између двије јужнословенске културе, између српске и хрватске књижевне и политичке

средине. Смјер којим одашиље ове значајне књижевне, па и културолошке поруке креће се од Београда најчешће ка Загребу (понекад и ка Сарајеву), дакле, од средишта српског „пјевања и мишљења“ ка највећем центру хрватске културе, при чему су Матошеви текстови функционисали као значајан извор информација о главним струјањима у српским књижевним и интелектуалним круговима. Такође, функционисали су и као својеврсна слика о другом, јер је у текстовима који су у хрватском контексту креирали слику српске културе и представе о историјском и политичком мишљењу у Србији, Матошева позиција била управо посредничка, а функција таквих његових текстова била је заправо интеркултурална. Занимљиви и значајни су Матошеви ставови о Светозару Марковићу, јер у својој основи садрже слику политичког живота у земљи коју је Матош веома добро упознао и чији је књижевни, културни, па и политички имиџ у Хрватској креирао и у својим текстовима.

Истичући значај политичке слободе и слободе мишљења, Матош се осврнуо и на контекст у којем се формирао Марковић, као и на онај у којем су живјели и радили насљедници његових идеја. Матош је увијек наглашавао да је у контексту друге половине 19. и на почетку 20. вијека у Србији било много више слободе него у Хрватској. У сваком погледу. С тим у вези тврдио је да би тако модеран мислилац и реформатор попут Марковића, који је дјеловао безмало пола вијека раније, у Хрватској био незамислив, незаконит, преурањен чак и у том тренутку. Подсјећамо, година је 1911. и Матош у Загребу објављује студију о политичару који је први у Србији „говорио о Хрватима у смислу једнакоправности и народног паритета“ (VIII, 262).³ При томе, он истиче да је у Србији „обрађен и критички освијетљен готово сав дипломатски, политички и социјални њихов живот 19. вијека, од Доситија и првих устанака, па до најновијег времена“, док у Хрватској нема „ни честите студије о Гају, о Јелачићу, о првим правашима, о духовима као Мажуранић и Шеноа“ (VIII, 261).

Ситуацију у Србији и Хрватској оног времена Матош је поредио према принципу политичких слобода, при чему су Срби могли да говоре и мисле слободно, у далеко већој мјери него што су то у исто вријеме могли Хрвати у својој неслободној домовини. Студију о Марковићу Матош је сматрао најбољом Скерлићевом књигом и у овом приказу готово да нема ружне ријечи коју би, по свом обичају, упутио на рачун српског критичара. Марковић је, вели Матош, Скерлићев аутор *par excellence*, а ова студија је „прва наша књига у којој је наш човјек приказан у жаришту најактуелнијих европских мисли, у којој је оцртан као модеран Европљанин, и само ‘добар Европљанин’ мога-

³ Матошеве ставове о Светозару Марковићу упознајемо у његовом приказу Скерлићеве монографије *Омладина и њена књижевности* (1906). А. Г. Матош, „Светозар Марковић“, *Савременик*, IV, бр. 5, стр. 302–308, Загреб, мај 1911. У заградама цитирамо: *Сабрана дјела Антуна Густава Матоша (1873–1914–1973) I–XX*, која су уредили: Драгутин Тадијановић, Недељко Михановић, Дубравко Јелчић, Вида Флакер, Ловро Жупанчић, Славко Батушић и Давор Капетанић; Југославенска академија знаности и умјетности, Либер и Младост, Загреб, 1973. Римски број означава свезак из којег је цитат преузет, а арапски број странице на којем се налази дио цитираног текста.

ше је написати (VIII, 265)“: „Опетујем да ми Хрвати о Хрвату још немамо тако потпуне и савремене књиге, и да не мислим е ћемо је тако скоро имати“, вели Матош и додаје како је ова књига писана у духу свеопштег напретка „у духу што прави напредак не види тек у једноставном, политичком, економском или социјалном развиту, већ у свеопћој, истосмјерној моралној, културној, социјалној и индивидуалној еволуцији (VIII, 266)“. Ови Матошеви комплименти упућени Марковићу, па и Скерлићу, спадају у најљепше и најугодније слике на једном прилично противрјечном портрету српске књижевности и културе. У својој лапидарности, то је и један од најљепших, најпоетичнијих Матошевих омажа европској епохи напретка на крају 19. и на почетку 20. вијека, коју су својом интелектуалном енергијом обухватили Марковић и Скерлић.

2.2. Већ у првим годинама свог боравка у Србији, Матош је показао значајније интересовање за поједине књижевне личности, с обзиром на то да је у сусрету са српском књижевношћу на самом прелазу вијекова доживио снажне импресије, стекавши одређене афинитете, али исто тако и анимозитете. Чињеница је да се Матош већ као млад писац определијелио за модерне стваралачке тенденције, те је склоности и симпатије гајио и према писцима, односно критичарима који су као и он сам били носиоци модерних струјања у српској и хрватској књижевности. У његовој приповијетки „Миш“⁴ наилазимо на занимљиво мјесто, гдје главни јунак, иначе писац, изговара ове ријечи: „Како ми ни најмање не ласка да будем крботски или рацки писац, радим нешто на њемачкоме. Што ћу? У Шокачкој ме не би смјели да печатају, а међу Ркаћима разумио би ме само Љубомир Недић и можда још двојица тројица“ (I, 60). У структури приповијетке овај цитат функционише као индикатор снажне Матошеве свијести о модерној књижевности, о статусу који нова литерарна струјања имају у Хрватској и у Србији, као и о неким значајним књижевницима тог времена. Дакако да је најзанимљивије то што писац истиче име Љубомира Недића, међу малим бројем неименованих, Недићевом поимању књижевности достојних персона. Тим експлицитним чином Матош је Недића издвојио на значајно мјесто и апострофирао као предводника модерне генерације критичара, корифеја српске модерне критике са којим се често идентификовао. Недићев часопис *Српски преглед* који је излазио само у току једне године (1895), показује прве, иако не и потпуно изричите знакове модерних тенденција у српској књижевности. Изричитости и експлицитности је Матошев однос према Недићу, књижевном критичару у коме је видио оличење и освит епохе српске модерне. Нема сумње да су и Матош и Недић у то вријеме, на самом крају 19. вијека, увелико водили конструктиван дијалог са књижевним појавама које су у европској књижевности, умјетности и науци већ обликовале модернистичке токове. Матошева идејна интересовања била су блиска Недићевом поимању књижевности, као и ономе што је наговјештавао карактер часописа *Српски преглед*. Његов однос према Недићу

4 А. Г. Матош: „Миш“, *Зора*, IV, бр. 1, стр. 6–16, Мостар, 1. јануара 1899. (I, 54–67).

задржао је карактер амбивалентног, али се у крајњем билансу може рећи да је Матош више цијенио Недића него што је спочитавао његове грешке. За Матоша је Недићев књижевно-критички рад имао снажну привлачну енергију, премда је јасно наглашавао одређене његове слабости. По Матошу је Недић „први модерни српски критичар, мање модерношћу и квантитативношћу, више чисто српским садржајем и искреним, ауторитативним тоном, по којему је он у Београду у том послу најважнији: Нека врста официјелног, академског критичара“⁵. Матош, дакле, задржава одређене резерве када Недића карактерише као модерног критичара, а јасно је да је у његовој ауторитативној личности посматрао огроман потенцијал и способност да предводи нову, модерну књижевну сцену. С тим у вези занимљиво је напоменути да се Матошева два боравака у Београду могу посматрати кроз призму часописа који су ту сцену својевремено креирали и усмјеравали. Недићев *Српски преглед* (1895) и мостарска *Зора* (1896–1901), у којој је поменута Матошева приповијетка први пут и објављена, представљају ауторитет у српској књижевној периодици на крају 19. и на самом почетку 20. вијека. Исто тако, његов други боравак у Београду може се посматрати кроз призму *Српског књижевног гласника*, који почиње излазити 1901. године и који је кроз један дужи временски период представљао изразито средиште српског књижевног живота.

Матоша је привлачила Недићева дубина, логика, аналитички дух, па и идеализам. Његову критику је сматрао пожељним претечом озбиљне српске, односно хрватске књижевне критике. „Привлачила га је маркантна снага критичарске индивидуалности Недићеве, његова својеглаовост, и уз то искрена, савесна и одважна критичка реч“ (Глигорић, 1975: 55). Спектар Недићевих слабости, о којима је мање или више отворено писао Матош, такође је широк. Налазио их је у свим аспектима Недићевог књижевно-критичког рада, почев од стилско-језичких особина његовог језика, за Матошев укус сувише конзервативног приступа литерарној модерности, преко логичке хладноће која је често захватала предјеле Недићевог критицизма, па до Недићевог виђења новог књижевног доба у којем у улози доминантне силе види управо критику. Матошево субјективно литерарно противријечје посебно се истицало у његовом односу према Недићу: критичар је модеран, широког, модерног духа и модерног схватања књижевности и књижевног чина, али његова критика у крајњој инстанци *није модерна*; стога Недић по Матошу „није идеалан критичар“, штавише „он је рецензент“ (VIII, 150).

2.3. Занимљивији и комплекснији је однос Матоша према Скерлићу који је, као и Недић, умро у напону ствоје стваралачке снаге. Матош је у Скерлићу видио своју највећу и вјечиту опозицију, књижевни ауторитет према коме је гајио поштовање, али и бескомпромисно критичан став. У својим списима у којима је упорно и упечатљиво инсистирао на опозицији „он и ја“, те на

⁵ А. Г. Матош: „Др. Љубомир Недић“, *Коло*, књ. II, св. 2, стр. 86–88, св. ¾, стр. 157–162, Београд, 16 (29) 7. и 16. (29). 8. 1901. (VIII, 147–154). Поменути цитат налази се на стр. 147. истог свезка.

међусобним разликама по литерарном, политичком, националном, класном принципу итд., Матош је заправо водио свој једнострани рат са Скерлићем. Матош је Скерлића видио као емотивног, негативистичког литерарног догматичара који заповиједа у српској књижевности, креира и диктира њен развој. У тексту „Ми и они“ Матош жестоко критикује чланак „Србија, њена култура и њена књижевност“ Јована Скерлића, а самог аутора обасипа бројним дисквалификацијама, које понекад превазилазе оквире добре намјере и доброг укуса. Матош је сматрао да је Скерлић у своме тексту занемарио значај хрватске, а преувеличао домете српске културе у том времену, те се свом старчевићанском жестином устремио не само на аутора „спорног“ чланка, него и на српску културу у цјелини. Матошев обрачун није захватио само интелектуални, него у њему својственом маниру и политички и националистички аспект. Осим тога, Матошев сукоб са Скерлићем највише се одразио на његов друштвени и књижевни статус у Србији.

У свом тексту „Уз Матош-Скерлићево наслеђство“ Мидхат Бегић упоређује два по много чему слична, конгенијална духа. У овом аналитичком и акрибичном раду се тумаче сличности и разлике које су профилисале однос Матоша и Скерлића у контексту јужнословенске и европске књижевности тог времена. То је једна потпунија димензија поређења, јукстапозиција, која нам даје ширу слику Матош-Скерлићевог живота и дјела у контексту наведене епохе. Њих двојица су заправо били по много чему слични. И један и други су писали предано, аскетски, балзаковски. Радиле су неумјерено много, интензивно и не штедећи себе. Може се рећи да се у тој њиховој преданости крије дио разлога за преурањену смрт, која је и једног и другог стигла 1914. године. По њима се цијела једна епоха именује и као Матош-Скерлићева епоха, са нарочитим освртом на француске литерарне утицаје који су њиховим посредством доспијевали у јужнословенски књижевни контекст. Можемо их идентификовати и по томе што су својевремено били међу највећим књижевним Европљанима, ако не и највећи у нашој књижевности. Српску, односно хрватску књижевност тог времена учинили су покретнијим, динамичнијим литерарним корпусима, трајно их усмјеривши према западноевропским литерарним и цивилизационим токовима. Сопствена космополитска начела, свој западњачки дух и европски идентитет темељили су без прекида на снажном осјећају нераскидиве припадности отаџбини. Матош никада није престао бити Загрепчанин, Хрват. Скерлићев животни и књижевни стил увијек је био првенствено београдски, српски.

За матош-скерлићевски приступ књижевности и науци може се рећи да је био изузетно интензиван, јер су и један и други много улагали и много жртвовали на олтар литературе. Иако су се по свему судећи међусобно уважавали, и то не само декларативно, Матош и Скерлић никада нису могли успоставити конструктиван дијалог. Умјесто тога, остаће забиљежен њихов међусобни анимозитет, који је пријечио пут било каквој узајамности. Матошев таленат Скерлић је игнорисао. Такав Скерлићев манир само донекле је

могуће оправдавати и то као реакцију на Матошев хрватски национализам, поимање умјетности и њене функције са којим није био сагласан, те Матошев евидентно нетактичан стил. Скерлићев пожртвовани приступ и велики допринос на научном пољу Матош је, са друге стране, углавном прећуткивао у својим текстовима, вођен субјективним ставовима према књижевности и својим ригидним импулсима према Скерлићу као најутицајнијем и најауторитативнијем српском књижевнику. Скерлић је, игноришући сваки Матошев напад, показивао одређену мјеру ароганције у жељи да се дистанцира и покаже недодирљивим, те тако у круг. Веома је јасно да између двојице великана српске, односно хрватске књижевности стоји непремостива баријера: различито поријекло, васпитање, образовање, погледи, осјећај припадности. Ту је, наравно и ограда која је Скерлића још снажније раздвајала од Матоша, његов друштвени и академски статус и углед. Ту је, најзад, и разлика међу њиховим начелним професионалним ставовима, као вјероватно најпоузданије мјерило Матош-Скерлићевих дистинкција у књижевном погледу. Скерлић се као француски ђак свесрдно супротстављао литерарним манирима који су се у српској књижевности манифестовали као имитација француског модернизма. Заправо, Скерлић није био противник европских књижевних токова, али је преферирао онај литерарни ангажман који је подразумевао снажну и виталну, националну књижевну свијест: „да се разговара равноправним језиком, да се кроз европски лавиринт нађе властити пут, најтежи, али једини“ (Бегић, 1957: 28). Са друге стране Матош је био против оваквог утилитаризма, против књижевног и умјетничког ангажмана. Премда је и сам био изразити националиста, настојао је да својим бунтом против Скерлића „заштити“ умјетност, витешки служећи литерарности и литерарној модерности.

На крају овог приказа Матош-Скерлићевих релација осврнућемо се на уводни цитат. Највећи комплимент који је дао своме „протуношцу“ гласи: „Ах, да нисам Матош, хтио бих бити др Скерлић!“⁶ Није ли то уздах који би сасвим јасно требало да илуструје Матошове истинске емоције према Скерлићу? Или ламент за оним што он сам никада није постигао? Интересантна је слика која Матоша показује у свјетлу његових упорних покушаја да стихијски, у налетима, у таласима науди солидној тврђави на хриду Скерлићевог ауторитета. Матошев комплекс према Скерлићу без сумње има и прометејски карактер: релативизовати и свргнути ауторитет. Зато је Скерлићева хрид и постала тако фатална за Матоша.

2.4. У процесу европеизације српске књижевности, у кључном периоду антипозитивистичког усмјеравања српске књижевне критике, значајну улогу је одиграо и велики критичар српске модерне, Богдан Поповић. О њему Матош није много, често, а ни тако упечатљиво писао као што је то чинио када је била ријеч о Недићу и Скерлићу. Ипак, и о овом изразитом представнику

⁶ А. Г. Матош: „Трагика интелигенције“, *Бранково коло*, X, бр. 43, стр. 1380–1383, Сремски Карловци, 28. 10. (10. 11.) 1904. (XV, 117–119). Поменути цитат налази се на стр. 118. истог свезка.

српске књижевне критике почетком 20. вијека, писао је и то углавном похвално. Помињао га је као изузетно образованог, критичног, али помало инертног књижевника, који не пише колико би требало, колико би могао или колико се то од њега очекује. Сматрао је да је Поповић познатији по томе што не пише него по томе што је написао, окушавши се у стилистичким, естетичким и критичким радовима. Поред Недића и Скерлића, о којима је заиста често писао, те поред М. Цара и С. Јовановића, Б. Поповић је, по Матошу, један од најистакнутијих представника српске књижевне интелигенције. Иако је говорио да је критика Б. Поповића „стерилна, неправедна, катедарска и професорска“⁷, сматрао га је изразитим књижевним западњаком, који је од својих савременика у српској књижевности „неразмјерно образованији“ (VIII, 251).

Матош је солидно познавао живот и дјело Богдана Поповића, што смо могли закључити према бројним освртима на књижевни рад српског критичара. Поповићеве радови представљали су, по Матошу, изразити ауторитет, а тако је гледао чак и на његово „ћутање“. Када су 1901. године изашле Дучићеве *Пјесме*, Матош је сматрао да Недићево и Поповићево ћутање о тој књизи рјечито говоре, „јер о добрим књигама се не ћути“. Поред других опаски, спорадично расутих по текстовима, Матош је начинио свој најкомплетнији приказ једног Поповићевог дјела у раду „Српска лирска антологија“⁸, који се односи на *Антологију новије српске лирике* коју је 1911. године издала Матица хрватска. Матош веома лијепо представља Богдана Поповића као састављача поменуте антологије. Публици загребачког *Вијенца* представља истакнутог професора упоредне књижевности на Универзитету у Београду, који се школовао у Паризу, на Сорбони. Истиче како овај „добар Европљанин“ чита француски, енглески, њемачки, талијански и латински. Велику важност ове публикације Матош је видио у њеној значајној улози у процесу приближавања хрватске и српске читалачке публике, пошто јединство књижевног језика само по себи није давало неке значајније резултате када је ријеч о српско-хрватској литерарној и културној узајамности. „Срби читају само српске, ми само хрватске књиге, јер је доселе и књига служила политици, умјесто да буде обратан и да политика служи узајамности наше културе“ (VIII, 283).

У вези са књижевним радом и значајем дјела Богдана Поповића, Матош српског критичара назива „Гуливером међу Лилипутанцима“, а његов рад „литерарним хамлетизмом“. Када би говорио о Поповићу као научнику и човјеку, Матош није скривао осјећај привржености и поштовања. За њега је Богдан Поповић, поред свог великог и неоспорног ауторитета, симпатичан и скроман, „јер се душом и тијелом посветио проучавању и ширењу високе књижевности као највишег облика високе културе, и јер је први и у Србији данас најслушанији борац за чистоћу великог, високог стила“ (VIII, 285). Видио га је и као оличење реакције против неписмености и демагогије у српској књижевности

⁷ А. Г. Матош: „Клике и котерије“, *Слободна реч*, I, бр. 192, стр. 3, Београ, 14. (27) 9. 1904. (VIII, 185–186). Поменути цитат налази се на стр. 186. истог свезка.

⁸ Вијенац, III, бр. 2, стр. 45–47; Загреб, вељача 1912. (VIII, 283–291).

„претежно народној и народској“, видио га је као „спонтаност, природни таленат и укус“ који иду под руку са големим знањем и спремношћу „за схватање великих култура“. Као научник и као личност Богдан Поповић се у Србији, како то сликовито рече Матош, нашао „као Гуливер међу Лилипутанцима, без већег осјећања за српске литерарне вриједности“. Овакав однос према српској књижевности је, по Матошу, узрок одређених противријечја и код самог Поповића. „Тако се могаше десити те је ефемерног сатирика Домановића силно хвалио, кудећи оног истог А. Шантића којега сад ево у *Антологији*. Он је наине више професор него критичар, имајући за професора осим знања и ауторитет какав је остварљив у демократијама попут Србије“ (VIII, 284).

2.5. Нарочито интересантан био је Матошев однос према Марку Цару, према коме је гајио нескривену наклоност и одушевљење, иако га није сматрао најзначајнијим српским књижевним критичарем. Налазио је да Царева критика није богзна како дубока, да његова ерудиција није далеко од дилетантске, да његов стил није ни близу стила који је красио радове једног Б. Поповића.⁹ Ипак, стил М. Цара оцјењивао је као скроман, прост и топао, једном ријечју суптилан. Матош је Цару наклоњенији него осталим српским критичарима, „јер је [Цар] најтолерантнији и има највише од оне особине која критичара чини критичаром: укуса“ (VIII, 201). У тексту „Наше приморје“¹⁰ представља га као писца који се окушао „у свим облицима литерарне продукције, осим у стиху“ (VIII, 258). Са Скерлићем га је поредио према чињеници да је Цар у својим дјелима приказао велики број писаца, како страних, тако и домаћих, при чему Матош истиче радове о далматинским писцима. Хвали га и по томе што је „сасвим изван свих литерарних и страначких котерија, [а] наткриљује је објективношћу, већом и широм перспективом, а можда и образованошћу“ (VIII, 258). Истиче Царев космополитизам, као и чињеницу да српски критичар има класично образовање, познаје романске језике и романску културу, што се, према Матошевим ријечима, одражава и на његов стил, романски јасан и сажет. Поред ових квалитета, који су Матошу били нарочито блиски, говорио је хрватски критичар и о приморском и фланерском духу, препознавши га у Царевим путописима, који су му будили емоције и снажно распламсавали машту. Да је то тако, показује и један импресиван опис Марка Цара. Захваљујући једном изневјереном очекивању А. Г. Матоша, то није био опис стварног лика, него опис имагинарног Марка Цара, управо онаквог каквог га је хрватски писац замишљао док је читао његова дјела.¹¹ Колико је велика снага једног дјела и колико оно заправо може утицати на имагинарну снагу читаоца, показују и ове Матошеве ријечи:

⁹ А. Г. Матош: „Нове Симпатије Марка Цара“, *Самоуправа*, III, бр. 21, стр. 3, Београд, 26. 1. (8. 2.) 1905. (VIII, 199–201).

¹⁰ А. Г. Матош: „Наше приморје“, *Савременик*, VI, бр. 4, стр. 263–264, Загреб, април 1911. (VIII, 258–260).

¹¹ А. Г. Матош: „Марко Цар: Моје симпатије“, *Нада*, III, бр. 24, стр. 478–480, Сарајево, 15. децембар 1897. (VIII, 80–88).

„Није можно! Није можно! (...) Марко Цар – чиновник! Бог буди с нами! Ево како мишљах о њему, читајући 1. свеску његових Симпатија и Путописа. То мора да је човјек зенџил, 'трули' газда. Марко 'Цар': 'omen et nomen'! Тај човјек мора да живује најсавршенијом формом живота и животом модерног естетског Епикура. Много путује (и може му се!). Сада шетка по Праду, сада лешкари у луварском фотелју, сада изгубљен у сањарије ћаска по галеријама ватиканским. А пошто се набаздаликао, ето га с пунијом биљежницом и главом у своје древно гнијездо далматинско. Загњурио се у одабрану библиотечницу своју. Са Св. Августина скаче на Спенсера, са Бокача на Метерлинка, са Канта на Сузе *сина разметнога*. А кад му досади, пати уморне очи по неизмерној пучини морској која под његовим прозором шумори о неизмјерности, вјечности, љепоти и непрозирности живота. И он гледа пурпурну воду коју запали Фебо ватром својом. Гледа таласе који дршћу као длаке у бради Тритоновој. Гледа бијелу пјену и лијепо види како из ње искрсава слатка, њежна Афродита... Шта су све наше књиге – ?! мисли г. Цар и пали своју египатску цигарету“ (VIII, 80).

Нећемо погријешити ако кажемо да је ово један од најљепших његових имажа, написан већ 1897. године, слика човјека који можда не постоји, али кога је Матош очито замишљао док је читао Цареве путописе. Ово је и једна могућа Матошева визија савршеног мјеста на којем би се и сам волио наћи и живота каквим би и сам желио живјети, слика господара-фланера и безбрижног свјетског путника у чијој кожи би се радо нашао. Негдје у дубљим слојевима ове представе имагинарног Марка Цара, почива, дакле, и Матошева чежња за животом без сталних егзистенцијалних проблема и стваралачких недаћа какве су га пратиле у стварности. Имаголошки, на граници између јасне слике и привиђења (*image et mirage*) у литерарном дискурсу, ова прелијепа Матошева композиција саткана је од најплеменитијих емоција и најдивнијих умјетничких перспектива, како књижевних тако и ликовних.

На тај начин је у различитим текстовима о Марку Цару Матош дао јединствено лијепу литерарну слику српског писца-критичара. Матош је тумачио Царев критичарски програм, садржај, али и квалитет његових радова. *Симпатије*, као и *савременици*, импресионистичким маниром именовани низови текстова о разним ауторима, представљају један импозантан „колектив“ књижевних духова и једно препознатљиво, а можда и једино могуће осјећање које критичар може да гаји према њима. Матош је истицао како Марко Цар несумњиво има дар симпатије.¹² „Он схвата, јер симпатише, јер воли. Он све схвата, јер све воли“ (VIII, 267).

Па ипак, и поред свих похвала, Матош не може а да се не упита да ли симпатија и осјећај могу бити „главни норматив у просуђивању писатеља“ и „је ли импресија најбољи начин за ранжирање писца“ (VIII, 86). Чини се да ово значајно питање и код Матоша не добија одговор, премда нам је познато да се и он сам веома често водио субјективним разлозима при оцјењивању појединих пјесничких и критичарских имена. То је чинио управо усвајајући манире импресионистичких критичара, који полазе од тврдње да књижевна наука не може бити потпуно објективна. То и чини, показујући управо нескривене сим-

¹² А. Г. Матош: „Приморке“, *Савременик*, VI, бр. 9, стр. 543–545, Загреб, септембар 1911. (VIII, 267–270).

патије према Марку Цару као књижевном критичару, замјерајући му једино то што међу свим „симпатијама“ није пронашао ниједног Хрвата. Па, иако тиме није „усрећио“ ниједног писца из овог народа, „Цар не умије да мрзи, Цар само царски љуби. Царево је срце као дјетета, Царев је мозак царски“ (VIII, 88).

3. Према овим аналитичко-интерпретативним резултатима јасно је да је Матошева улога интерлитерарног посредника између српске и хрватске интелектуалне и стваралачке средине била више него плодотворна. Његови текстови о српској књижевности и о српским књижевним критичарима данас су по свему актуелно свједочанство о епохи у којој се српска књижевно-критичка и интелектуална мисао истицала по вриједности и дометима у јужнословенском контексту. Матошев специфични компаративизам регистровао је и темељно анализирао те вриједности, налазећи међу српским критичарима изузетно значајне представнике епохе, носиоце прогресивних идеја и метода. Такође, као што смо видјели, Матош је врло често био склон и негативно оцијенити супротне трендове и тенденције у српској књижевности, подвргавајући оштрој критици тада најистакнутије интелектуалне ауторитете. Све му је то додијелило нарочит статус у оквиру српске књижевности и нарочит значај када је у питању компаративно проучавање или посредништво између јужнословенских књижевних корпуса, поглавито хрватског и српског. Када је у питању српска књижевна критика, Матош је најснажније наглашавао да је њен квалитет плод интелектуалне дјелатности и слободног мишљења које је код Срба у то вријеме било на знатно вишем нивоу него код Хрвата. Ова констатација јесте важна, нарочито када се узме у обзир омиљени Матошев манир, да јукстапонира и процјењује, пореди и најчешће констатује асиметријску превагу једне националне књижевности над другом према одређеном критеријуму, жанровском или којем другом. Овоме је свакако потребно придружити и чињеницу да је Матош у критици и критичком размишљању видио суштински значај и развојни потенцијал неке књижевности. Стога закључујемо да је огромна критичка и стваралачка енергија коју је овај хрватски писац уложио у умјетничку и интелектуалну перцепцију српске књижевности створила значајан корпус релевантних текстова који свједоче о вриједности и карактеру српске књижевне критике крајем 19. и почетком 20. вијека и о вриједности и дометима књижевнокритичке мисли њених појединих представника.

Литература

Sabrana djela Antuna Gustava Matoša. (1873–1914–1973), tomovi I–XX, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Liber i Maldost, Zagreb, 1973. Uredili: Dragutin Tadijanović, Nedjeljko Mihanović, Dubravko Jelčić, Vida Flaker, Lovro Župančić, Slavko Batušić i Davor Kapetanić.

- Begić, M. (1957.) Uz Matoš-Skerlićevo nasljedstvo. *Raskršća*. Sarajevo: Svjetlost.
- Gligorić, V. (1975). A. G. Matoš. *U vihoru*. Beograd: Nolit.
- Žeželj, M. (1970). *Tragajući za Matošem*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jelčić, D. (1984). *Matoš*. Zagreb: Globus.
- Frangeš, I. (1974). Antun Gustav Matoš. *Matoš, Vidrić, Krleža*. Zagreb: Liber.
- Šicel, M. (1966). *Matoš*. Zagreb: NIP „Panorama“ i Školski RTV.

Saša Šmulja

ANTUN GUSTAV MATOŠ AND SERBIAN LITERARY CRITICISM

Summary: In our extensive study entitled “Antun Gustav Matoš and Serbian literature” more attention is paid to Matoš’s texts dealing with the Serbian literary criticism and its individual representatives. Summing up his results and achievements, as well as the style of his critical study, the focus is both on Matoš’s views of the Serbian literary criticism as a whole and on its most prominent individuals. In Matoš’s work, Serbian literary criticism is regarded as an alive and dynamic organism. Very strict in his evaluations and assessments of modern Serbian literature (especially in comparison with Croatian literature), Matoš points out that in early 20th century Serbian literature, unlike the Croatian, has professional criticism.

Key words: Antun Gustav Matoš, Serbian literary criticism, Svetozar Marković, Ljubomir Nedić, Jovan Skerlić, Bogdan Popović, Marko Car